

OSMANLI MODERNLEŞME DÖNEMİNDE DİYARBEKİR VİLAYETİ'NDE AÇILAN SÜRYANİ-KELDANİ MEKTEPLERİ VE EĞİTİM FAALİYETLERİ

Assyrian-Chaldean Schools and Educational Activities in the Province of Diyarbakir during the Period of Ottoman Modernization

Hatip YILDIZ¹

Özet

Diyarbakir bölgesinde, İslamiyet'in yayılmasından itibaren bir taraftan İslam medreseleri açılırken, diğer taraftan başta Süryani okulları olmak üzere sair cemaatlere ait eğitim kurumları varlığını sürdürmüştür ve zaman içerisinde mevcut mekteplere yenileri eklenmiştir. Özellikle, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Süryani-Keldani ve diğer cemaatlere ait okulların sayısında artış görülmüştür. Ayrıca, Amerikan himayesinde olup, Süryani çocuklarının da devam ettiği çok sayıda Protestan mektebi açılmıştır.

Bu çalışmada; Diyarbakir Vilayeti'ni oluşturan merkez, Ergani Madeni ve Mardin sancaklarında, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren açılan farklı kategorilerdeki söz konusu Süryani-Keldani ve Protestan okulları tanıtılarak, öğretmen ve öğrenci sayıları ile kuruluş amaçları hakkında detaylı bilgiler verilmiştir.

Çalışmanın hazırlanmasında, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin çeşitli tasnifleri ile Devlet Salnameleri, Diyarbakir Vilayet Salnameleri, Maarif Salnameleri, Diyarbakir Gazetesi ve çeşitli araştırma eserlerden faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakir, Mardin, Süryani, Keldani, eğitim

Abstract

From the spread of Islam in Diyarbakir, on the one hand the Islamic madrassas opening, on the other hand, especially the Assyrian schools, educational institutions belonging to other communities continued education. Over time, this school was added to the new ones. In particular, since the second half of 19 th century, increased the number of the Assyrian-Chaldean schools and schools in other community. In addition, under the auspices of the American, a large number of Protestant schools that Assyrian children will continue have been opened.

In this study, in the Province of Diyarbakir (Diyarbakir, Ergani Madeni and Mardin banners), from the second half of the 19th century opened, the Assyrian - Chaldean and Protestant schools in different categories were introduced. In addition, In addition, detailed information was given about the number of teachers and students, and was explained the aim of the schools.

At preparation of the study, were used the various classifications of the Prime Ministry Ottoman Archives and the State of Yearbooks, Yearbooks Diyarbakir province, the Ministry of Education Yearbooks, Diyarbakir Newspaper and various research works.

Keywords: Diyarbakir, Mardin, Syrian, Chaldean, education

¹ Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Anabilim Dalı, Diyarbakir, hatipyildiz@mynet.com

GİRİŞ

Diyarbekir Vilayeti'nin İslamiyet'ten önceki ahalisi üç dine mensup halktan meydana gelmiştir. Bunlar; Şemsiler (güneşe tapanlar), Yahudiler ve Hıristiyanlardır. Hıristiyanlar da Gregoryen (Ermeni), Yakubi (Süryani-Kadim), Ortodoks (Rum), Melkit/Meliki (Rum kayseri mezhebinde/Ortodoks-Süryani) ve Asurî (Nesturî) mezheplerine ayrılmışlardır. İslamiyet'in kabulünden sonra ise şehrin gayrimüslim ahalisine, 16. yüzyılda Roma Katolik kilisesine bağlanan Doğu Süryanilerinin (Nesturiler) Keldani kolu da eklenmiştir.

Diyarbekir Vilayeti'ni oluşturan bölge, hem İslamiyet öncesi ve hem de İslami dönemde önemli bir ilim merkezidir. Fakat bölgenin İslamiyet öncesi ilim ve kültür hayatını belirten kaynaklar pek sınırlıdır. Mevcut kaynaklara göre, bu devirde halkın daha çok Süryani kültürünün tesiri altında kaldığı anlaşılmaktadır. Amid, Meyyafarıkın (Silvan), Eğil, Nusaybin ve Mardin bu kültürün birer merkezi durumundadır (Beysanoğlu, 2003: 129-133).

Süryani toplumunda eğitimin ilk aşaması köylerde veya mahallelerdeki kiliselerde başlamıştır. Genelde tüm kiliselerde medreseler mevcuttur. Kiliselerin yanında veya içinde açılan bu okullar genellikle ilkökul seviyesindedir ve mahalli cemaatlerce yönetilmiştir. Eğitimin bu ilk kademesinde, belli başlı dualar, kilise müziği (ilahiler), okuma yazma ve güzel yazı öğretilmiştir. Bu kilise okullarında temel amaç, çocukların ruhlarına inancı yerleştirmek ve inançsızların saldırısına karşı inançlarını korumaktır. Kiliselerde eğitimin özü ise tanrıya iman etmek ve kurtuluşa bağlı işleri yerine getirmektir (Özcoşar, 2005: 191).

İlk eğitimin görüldüğü bu kilise okullarından başka, daha üst eğitimin verildiği manastırlar da vardır. Ancak bu manastırlar bazen ilkökul derecesinde bölümleri de kendi bünyelerinde bulundurmışlardır. Süryanilerin Hıristiyanlığı benimsedikleri tarihten 12. yüzyıla kadar, Aşağı ve Yukarı Mezopotamya bölgelerinde Süryanilerce kurulan ve kendi dönemi şartlarında yükseköğrenim yaptıran okulların sayısı 50'yi bulmaktadır. Bu okulların başlıcaları; 2. yüzyılda öğretime başlayan Ktesifon (Eski Mezopotamya'nın önemli bir şehri) ve Urfa okulları; 4. yüzyılda öğretime başlayan Nusaybin, Antakya ve civarındaki okullar; Resulayn ve Diyarbekir yakınlarında kurulup, 6. ve 7. yüzyıllarda öğretime başlayan ve 10. yüzyılda kapatılan Kınışrin (Kuzey Suriye'de tarihi bir şehir) okulları; 4. yüzyılda açılıp günümüzde de kısmen faaliyetini sürdüren Kartmin (Midyat Yayvantepe Köyü) Mor Gabriel Teoloji okuludur. Bu okulların başında Episkopos düzeyinde bir yönetici bulunmakta (Atalay, 2005: 117) ve her biri büyük bir akademi olarak adlandırılmaktadır (Doru, 2005: 65-68).

Söz konusu okulları bünyesinde barındıran kilise ve manastırlarda papazlar bilgi ve eğitimin kaynaklarıdır. Çocuklar Hıristiyan inancına uygun davranışı öğrenmek üzere kitaplar okumaları için manastırlara gönderilmiştir. Maddi durumu iyi olanlar çocuklarını öğretmen kadrosu çok iyi olan okullara kaydetmişlerdir (Atalay, 2005: 177).

Yatılı okul özelliğini gösteren manastırlarda, okul açık bulunduğu müddetçe öğrencilerin herhangi bir yerde çalışmalarına izin verilmemiştir. Okul, Ağustos ayından Ekim ayının sonuna kadar tatil edilmiştir. Okulun açık olduğu zamanlarda öğrencilerin eğitime ara vermeleri yasaktır. Öğrenciler, okula başlamadan önce, yönetmeliklere uymak, okulda ikamet etmek ve çalışmak, okulda kaldıkları müddetçe bekâr kalmaya ant içmek zorundadırlar.

Bu okullarda okutulan derslere gelince; okullarda teoloji eğitimi ile birlikte öncelikle dil eğitimi üzerinde durulmuştur. Süryanice temelli olan eğitim sürecinde Yunanca da bilim dili olarak kullanılmıştır. Ancak 7. yüzyıldan itibaren Arapça yavaş yavaş Yunancanın yerini almaya başlamıştır.

Teoloji ve dil dışında felsefe, mantık, edebiyat, tarih, coğrafya, geometri, astronomi, tıp ve hukuk dersleri de özellikle yüksekokul bölümlerinde verilen derslerdir (Özcoşar, 2005: 193-194).

Bu dönemde Diyarbekir’de birçok ilim ve sanat adamı yetişmiştir. Bunların başında Amidli İshak, Amid Rahibi Dada, Farkinli Marutha, Amid Mıtrani Mara (Beysanoğlu, 1996: 1-2), Suruçlu Mor Yakub (Çıkkı, 2004: 94), Eğilli Rahip Musa, Eğilli Yuhenna, Amidli Mar Yeşua, Amidli İbrahim, Tabip Mar Dimet, Amidli Aetius (Beysanoğlu, 1996: 2-5) gelmektedir.

Bu denli sistemli bir eğitim yapısına sahip, bilimsel açıdan Ortadoğu ve Yakınoğu’ya belli bir dönem damgasını vuran ilim adamları yetiştirmiş olmalarına rağmen, Süryani eğitim ve biliminin 12. yüzyıldan itibaren dar kalıplar arasına sıkıştığı ve eski önemini kaybettiği görülmektedir (Özcoşar, 2005: 198).

A. YAKIN DÖNEM SÜRYANİ MEKTEPLERİ

1868-1875 yılları arasında Diyarbekir’de valilik yapan İsmail Hakkı Paşa’nın (Karaman, 1995, s. 28) hazırlattığı rapora göre; 1870 yılı başında Diyarbekir merkezinde 1 Keldani ve 1 Süryani mektebi mevcuttur (DG, H. 1287; DVS, H. 1287: 134).

Vital Cuinet’e göre ise 1890’lı yıllarda Diyarbekir Vilayeti’nde yer alan Süryani-Keldani mekteplerinin öğrenci ve öğretmen dağılımı aşağıdaki gibidir (Cuinet, 1890-1894: 413, 455):

Tablo 1. Diyarbekir Vilayeti Süryani-Keldani Mektepleri

CEMAATLER	DIYARBEKİR SANCAĞI				ERGANİ SANCAĞI				MARDİN SANCAĞI			
	OKUL SAYISI	ÖĞRENCİ SAYISI	ÖĞRETMİN SAYISI	OKUL SAYISI	ÖĞRENCİ SAYISI	ÖĞRETMİN SAYISI	OKUL SAYISI	ÖĞRENCİ SAYISI	ÖĞRETMİN SAYISI	OKUL SAYISI	ÖĞRENCİ SAYISI	ÖĞRETMİN SAYISI
	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K
Katolik Keldaniler	3	1	156	55	3	1	-	-	-	-	22	-
Katolik Süryaniler	1	-	60	-	2	-	-	-	-	1	200	-
Yakubi Süryaniler	2	1	400	31	3	2	1	-	220	-	1080	20
TOPLAM	6	2	616	86	8	3	1	-	220	-	2380	48

Tablo 1’de görüldüğü gibi, Diyarbekir sancağında 6 erkek ve 2 kız okulu, 616 erkek ve 86 kız öğrenci, 8 erkek ve 3 bayan öğretmen; Ergani sancağında 1 erkek okulu, 220 erkek öğrenci, 8 erkek öğretmen; Mardin sancağında 41 erkek okulu, 2380 erkek öğrenci ve 48 erkek öğretmen mevcuttur. Vilayet genelinde Diyarbekir sancağı dışında kız okulu, kız öğrenci ve bayan öğretmen bulunmamaktadır. Okul, öğrenci ve öğretmen sayısı bakımından ise Mardin sancağı diğer sancaklardan yaklaşık 4-5 kat daha fazla okul ve öğrenciye sahiptir.

Yukarıdaki tablodan da anlaşıldığı kadarıyla, Diyarbekir Vilayeti’nde çok sayıda Süryani-Keldani okulu açılmıştır. Ancak, bu okulların tamamıyla alakalı ayrıntılı bilgilere ulaşılammamaktadır. Bu nedenle, sadece haklarında ekstra bilgi edinilen bazı okullara detaylı olarak yer verilecektir. Bu okulların başlıcaları şunlardır:

1. Diyarbekir Süryani Kadim Mektebi

Rüşdiye derecesinde olan bu mektep, Diyarbekir merkezinde, 1879/1880 (H.1297) yılında açılmıştır. 20 Mayıs 1893/8 Mayıs 1309 tarihinde,

mektebin mesul müdürü Naum Efendi adına ruhsatı verilmiştir (MS, H. 1316: 1052-1053; H. 1317: 1191-1192; H. 1321: 506-507).

Mektep, günümüzde Lalebey Mahallesinde bulunan Meryem Ana Kilisesi'nin kuzey cephesinde yer alan odalarda, şimdi papaz evi olarak kullanılan yapı içerisinde faaliyet göstermiştir (Şimşek, 2006: 81-82).

1903 ile 1905 yılları arasında mektebin Lisan-ı Osmanî Muallimi Hüseyin Sadık Efendi'dir (DVS, H. 1321: 242; DVS, H. 1323: 350). Mektebin talebe mevcudu 1898 yılında 85 (MS, H. 1316: 1053), 1899'da 61 (MS, H. 1317: 1191-1192) ve 1901'de 51 erkek (MS, H. 1319: 612-613) çocuktan oluşmaktadır.

Mektebin 1899-1900 (R. 1315-1316) ders yılı umumi imtihanı, 22 Temmuz 1900/24 Rebiyülevvel 1318 tarihinde, maarif idaresi tarafından tayin edilen mümeyyizler vasıtasıyla icra edilmiştir. Sözü edilen mektebin 1900-1901 ders yılı umumi imtihanının da yapıldığı kayıtlardan anlaşılmaktadır (DG, 1901).

Muhtelif tarihlerde icra edilen imtihanlarda mektep talebelerinin farklı derslerden ve özellikle Türkçeden maharetlerini sergiledikleri, Padişaha olan sadakatlerini ifade ettikleri ve bunun vilayet maarif yöneticileri tarafından takdir edildiği görülmektedir.

Mekteb talebelerinden 25 numaralı Tomas Lütfi Efendi, imtihan sonunda okuduğu nutukta şu ifadelerle yer vermiştir: "...asr-ı maarif-hasr-ı mülukanelerinde nimetlendiğimiz lütuf ve nimetlerden biri de talebenin Lisan-ı Osmanî'yi tahsil etmesi için mekteplerimize Maârif Nezareti tarafından hususi muallimlerin tayin edilmesidir." (DG, 1894-1900).

Bu okulun dışında, Diyarbakir'deki Kadim Süryani Kardeşler Derneği tarafından yine 1879 yılında ve Meryem Ana Kilisesi içerisinde lise düzeyinde modern bir okulun daha açıldığı; 8 yıl kadar eğitime devam ederek, başta Naum Faik olmak üzere birçok edip ve yazarın yetişmesine katkıda bulunduğu; fakat ekonomik sıkıntılar nedeniyle 1889 yılında faaliyetine son verdiği Süryani kaynaklarında ifade edilmektedir (Şimşek, 2006: 80-81-). Ancak, ne arşiv ve ne de yerel kaynaklarda böyle bir okuldan söz edilmemektedir.

Süryani Kadim Cemaati, merkezi Diyarbakir'de olan ve "İntibah-ı İلمي" adı verilen bir cemiyet de kurmuştur. Nizamnamesi vilayetçe tasdik edilen bu cemiyete ruhsat için vesika verilmiştir. Cemiyetin hedefi başka vilayetlerde de şubeler açmaktır (BOA, DH. İD, 1911).

2. Diyarbakir Süryani Katolik Mektebi

Diyarbakir şehir merkezinde Kadı Camii Mahallesinde bulunan mektebin açılış tarihi tam olarak tespit edilememektedir (BOA, MF. MKT, 1908). Süryani Katolikleri tarafından daha önce ruhsatsız olarak inşa edilen mektebin resmi ruhsata bağlanması için 16 Temmuz 1895/23 Muharrem 1313 tarihinde girişimde bulunulmuş (BOA, ŞD. Def., 108/4), fakat bilinmeyen bir tarihte ruhsat verilmiştir. İlk açıldığında ibtidai düzeyinde olan mektep, Mayıs 1908 tarihli bir kayıтта, Maarif Nezareti'nin emri doğrultusunda rüşdiye

derecesine çıkarılacağı belirtilmiştir (BOA, MF. MKT, 1060/69). Ancak bu değişimin gerçekleşip gerçekleşmediği bilinmemektedir.

Mektep talebesinin 1900-1901 ders yılı umumi imtihanı maarif idaresinden tayin edilen ayırtmanlar vasıtasıyla icra edilmiştir (DG, 1894-1900).

Mektebde okutulan kitaplar Vilayet Maarif Müdürlüğü tarafından incelenmiştir. 1908 yılında yapılan inceleme esnasında Arapça yazılı olan “Talim-i Kıraat(Okumayı Öğretmek)” adlı bir risaleden şüphelenilmiş ve söz konusu kitabın burada okutulmasının sakıncalı olup olmadığı konusunda bilgi edinmek üzere kitap Maarif Nezareti’ne takdim edilmiştir. Maarif Nezareti Teftiş ve Muayene Heyeti’nin yaptığı inceleme sonucunda; kitabın, 47. ve 60. sayfalarındaki fıkralar nedeniyle okutulmasının mahzurlu olduğu ve okutulmaması gerektiği kararlaştırılmış ve bu durum 20 Haziran 1908/7 Haziran 1324 tarihli yazıyla Vilayet Maarif Müdürlüğüne bildirilmiştir (BOA, MF. MKT, 1060/69).

3. Rüşdî-i Vatan Keldani Mektebi

Rüşdiye derecesinde olan mektep, Diyarbekir merkezinde inşa edilmiş olup, açılış tarihi tam olarak bilinmemektedir (MS, H. 1316: 1052-1053). 30 Ocak 1890/18 Kânunusani 1305 tarihinde, Keşiş İstifan Efendi adına ruhsatı verilmiştir (MS, H. 1317: 1191-1192; H. 1321: 506-507).

1903 ile 1905 yılları arasında mektebin Lisan-ı Osmanî Muallimi Ahmed Nazım Efendi’dır (DVS, H.1321: 242; DVS, H. 1323: 350). Ahmed Nazım Efendi, maarif idaresi sandık emini iken 120 kuruş maaşla bu muallimliğe tayin edilmiştir (BOA, MF. MGM, 1901).

1898 yılında mektebin talebe adedi 15 (MS, H. 1316: 1053), 1899’da 17 (MS, H. 1317: 1191-1192) ve 1901’de 13 erkekten (MS, H. 1319: 612-613) ibarettir.

Bu mektebin, 1913 yılında da varlığını devam ettirdiği anlaşılmaktadır (Şimşek, 2006: 84).

B. SÜRYANİ ÇOCUKLARININ DEVAM ETTİĞİ PROTESTAN MEKTEPLERİ

Süryaniler, yukarıda belirtilen kendi okullarının dışında, Amerikan himayesinde olan Protestan okullarında da eğitim görmüşlerdir. 1907 yılı başında, Diyarbekir Vilayeti dâhilinde sayıları 19’u bulan Protestan mekteplerinin 14’ü ruhsata bağlı iken, 5’i ruhsatsızdır. Söz konusu mekteplerin açıldığı yerler, dereceleri ve talebelerinin hangi milletlere mensup olduğu aşağıdaki gibidir (BOA, Y. PRK. MF, 1907):

Tablo 2. Amerikan Himayesindeki Protestan Mektepleri

VİLAYET	SANCAK	KAZA	KÖY	DERECE	DEVAM EDEN TALEBE	İSLÂM TALEBESİ	
Diyarbakir	Diyarbakir	Diyarbakir	-----	Karma Rüşdi	Ermeni, Katolik, Protestan, Süryani	Yoktur	
		Diyarbakir	-----	Karma İbtidai			
		Siverek	-----	Karma İbtidai			
		Silvan	-----	Karma İbtidai			
		Derik	-----	Karma İbtidai			
		Lice	Hani	Karma İbtidai			
		Mardin	Mardin	-----			Karma İbtidai
			Mardin	Kulli			Erkek İbtidai
			Midyat	-----			Karma İbtidai
			Midyat	-----			Karma İbtidai
	Midyat		Hasankeyf	Karma İbtidai			
	Midyat		Kerboran	Erkek İbtidai			
	Savur		Kalet	Erkek İbtidai			
	Cizre		Hezak	Erkek İbtidai			
	Cizre		Hezak	Kız İbtidai			
	Maden		Maden	-----	Karma İbtidai		
		Ergani	-----	Karma İbtidai			
		Palu	-----	Karma İbtidai			
		Çermik	Çüngüş	Karma İbtidai			

Tablo 2’de görüldüğü gibi, Amerikan himayesinde bulunan Protestan mekteplerinin hemen hemen tamamı ibtidaî derecesinde ve karmadır. Çoğunluğu Mardin’de faaliyet gösteren bu mekteplerde Ermeni, Süryani, Katolik ve Protestan çocuklar okumakta; Müslüman talebe bulunmamaktadır.

Yukarıdaki tabloda belirtilen ve Süryani çocuklarının da devam ettiği Protestan mekteplerinin bir kısmı hakkında bazı ayrıntılı bilgiler tespit edilmiştir. Sözü edilen okulların başlıcaları şunlardır:

1. Diyarbakir Protestan Rüşdiye Mektebi

Diyarbakir’de Yiğit Ahmed Mahallesinde yer alan İngiliz konsolosluk binasının Protestan Ermeni cemaatine terk edilmesiyle, söz konusu bina, mabed ve mektep haline getirilmiştir (BOA, ŞD, 1453/51). Başka bir

kaynakta ise söz konusu evin 1000 dolara satın alındığı ifade edilmektedir (Danacıoğlu, 1999: 171).

Rüşdiye derecesinde ve karma olan bu mektep, 1852/1853 (H.1269) yılında açılmıştır (Palalı, 1999: 61). Ancak mektebin talebe sayısı ve muallim kadrosu hakkında 1870 yılına kadar herhangi bir bilgi yoktur (DVS, H. 1287: 130).

1870 ile 1907 yılları arasında aktif olduğu tespit edilebilen mektebin, 1 Mayıs 1893/19 Nisan 1309 tarihinde, mesul müdür Mardirus Efendi adına ruhsatı verilmiştir (MS, H. 1316: 1052-1053; H. 1317: 1191-1192).

Mektep binasının arsası civarında bulunan mescid-i şerif vakfından 8 adet dükkân, İngiliz Konsolosluk tercümanı Çıracıoğlu Ağob tarafından 1855/1856 (H.1272) yılında yıktırılarak buraya eklenmiştir. Bunun üzerine, adı geçen vakfın mütevellî kaymakamı ile mahalle ileri gelenleri tarafından, sözü edilen dükkânların eski haline getirilmesi teklif edilmiştir. Konu, Şura-yî Devlet'e intikal ettirilerek, hem Müslüman mahalle sakinlerinin ve hem de Protestan cemaati ileri gelenlerinin ifadeleri alınmıştır. Protestan cemaati her ne kadar yukarıdaki iddiaları reddetse de, yapılan araştırmalar, söz konusu vakıf dükkânlarının mektep arsasına ilave edildiğini, mescid-i şerifin çöplük haline getirildiğini ve mescidin çeşmesine akan suyun dahi mektebe götürüldüğünü açıkça ortaya koymuştur (BOA, ŞD, 1454/13).

Bütün bu hususları dikkate alan Sadaret, Diyarbekir Vilayeti'ne gönderdiği 20 Mart 1873/20 Muharrem 1290 tarihli tezkirede, yapılacak işler ve atılacak adımlarla ilgili şu ifadelere yer vermiştir:

“Söz konusu dükkânların, zikredilen hane arsasına ilave olduğu sabit olduğundan bunların arsadan tefrik edilerek mescid vakfına teslim edilmesi gerekir. Sözü edilen arsa, İslâm mahallesi içinde ve cami-i şerife bağlı bulunması nedeniyle buraya gayrimüslim milletlere ait mabed ve mekteplerin yapılması müsait olmadığı gibi, mahallince mahzur dahi beyan kılınmıştır. Bu nedenle, oraya mabed ve mektep inşâsı için Protestan milleti tarafından gönderilen yazıya cevap verilmesi gerekir.

Ayrıca, mescid-i şerifin söz konusu kısımlarının seri bir şekilde ve acilen temizlenerek daima nezafet üzere bulundurulması ve çeşmesine gelen suyun dahi başka bir yere akıtılmasına müsaade edilmemesi gibi hususların taraf-ı devletlerine bildirilmesi münasip görülmüştür (BOA, Ayn. D. , No: 887: 98).”

Sözü edilen bu emirlerin gereği, mektep idaresi tarafından muhtemelen yerine getirilmiştir. Çünkü adı geçen mektebin, 1 Mayıs 1893 tarihinde ruhsat aldığı görülmektedir. Genellikle bu tür problemler mekteplere, problemi devam ettiği sürece kolay kolay ruhsat verilmemiştir (BOA, BEO, 779/58355).

Mektebin, muallim kadrosu ve talebe sayısı aşağıdaki gibidir:

Tablo 3. Diyarbekir Protestan Rüştîye Mektebi Personel ve Talebe Sayısı

YIL	BAŞMUALLİM	İKİNCİ MUALLİM	ÜÇÜNCÜ MUALLİM	LİSAN-I OSMANİ MUALLİMİ	TALEBE ADEDİ
1870	Henüz resmen muallim tayin edilmemiş olup, Piskopos Tomas Efendi'nin himmetiyle tedrisleri icra olunmaktadır.				30
1871	Henüz resmen muallim tayin edilmemiş olup, Piskopos Tomas Efendi'nin himmetiyle tedrisleri icra olunmaktadır.				30
1873	Mustafa Efendi	Naci Serkis Efendi	-----	Mıgırdıç Efendi	-----
1874	Tomas Efendi	Serkis Efendi	-----	Mıgırdıç Efendi	-----
1875	Sadece mektebin ismi zikredilmekte, diğer bilgilere yer verilmemektedir.				-----
1876	Sadece mektebin ismi zikredilmekte, diğer bilgilere yer verilmemektedir.				-----
1877	Tomas Efendi	Serkis Efendi	-----	Mıgırdıç Efendi	-----
1898	-----	-----	-----	-----	75 E+55K
1899	-----	-----	-----	-----	58 E+23K
1901	-----	-----	-----	-----	65 E+30K

Kaynak: DVS, H. 1287-1294; MS, H. 1316-1319

Tablo 3'te görüldüğü gibi, mektebin muallim kontenjanı başlangıçtan itibaren 4 kişi olup değişmezken, 30 kişi olan talebe sayısı son yıllarda artarak zaman zaman üç veya dört katına çıkmıştır.

19 Mart 1905/6 Mart 1321 tarihinde, mektebin, umumu Osmanlı tebaasından olan bir mesul müdürü ve dört muallimi mevcut olup, mektebde eğitim gören Müslüman çocukları yoktur (BOA, Y. PRK. UM, 1905).

1907 yılının başına kadar Osmanlı'ya tabi görünen söz konusu mektep, bu tarihten itibaren Amerikan himayesinde gösterilmiştir (BOA, Y. PRK. MF, 1907).

2. Diyarbekir Protestan İbtidai Mektebi

Diyarbekir'de Yiğit Ahmed Mahallesi'nde tesis edilen ve resmi ruhsata bağlı olan mektebin açılış ve ruhsat tarihi bilinmemektedir.

Mektebin 1899-1900 ders yılı umumi imtihanı ve imtihan neticesinde gerçekleştirilen mükâfat dağıtım töreni icra edilmiştir (DG, 1894-1900).

Protestan çocuklarına mahsus bu ibtidaî mektebi muallimlerinin hal ve tavırları itimada şayan olduğu takdirde, Maârif Nizamnamesi'nin 129. maddesi ile maârif müdürlerinin vazifelerini beyan eden talimatın 40. maddesi doğrultusunda, usûl ve emsaline uygun bir şekilde mahalli maârif idaresi tarafından imtihanlarının icra edilerek, çıkan sonuca göre ellerine ehliyetname verilmesi Meclis-i Vükelâca uygun görülmüştür (BOA, MV, 1907).

3. Silvan Protestan Mektebi

Diyarbekir Vilayeti'ne bağlı Silvan kazasında Protestan cemaati için bir kilise ve bir mektebin inşasına müsaade edildiği, 29 Kasım 1908/5 Zilkade 1326 tarihli vesikadan anlaşılmaktadır (BOA, BEO, 258216).

4. Siverek Protestan Mektebi

Diyarbekir Vilayeti'ne bağlı Siverek kasabasında hangi tarihte açıldığı bilinmeyen bu mektep, Amerikan idaresindedir. Hatta mektep muallimlerinin

maaşları da Antep'teki Amerikalı mesul müdür tarafından karşılanmıştır (BOA, Y. PRK. UM, 77/29).

5. Mardin Protestan Mektebi

Amerikan idaresinde olan mektep (BOA, Y. PRK. UM, 77/29), ibtidaî derecesinde olup, Mardin merkezinde, 1863/1864 (H.1280) yılında açılmıştır. 30 Ağustos 1893 (18 Ağustos 1309) tarihinde, mektebin mesul müdürü Cercis Efendi adına ruhsatı verilmiştir (MS, H. 1316: 1052-1053; H. 1317: 1191-1192; H. 1321: 506-507).

Mektep muallimi Mardinli Honoş, Diyarbekir'deki 1895 Ermeni olayı esnasında, Ermenistan'ın teşkiline dair kendi el yazısıyla yazılı zararlı varakayı Nusaybin'de neşrederek orada karışıklık çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenle, olaya dâhil olan iki arkadaşıyla beraber beşer sene kal'a-bendlik cezasıyla mahkûm edilmiştir (BOA, A. MKT. MHM, 1896). Ayrıca, söz konusu varakanın tasdikli sureti 5 Şubat 1896/20 Şaban 1313 tarihinde, Diyarbekir Valisi Mehmed Enis Paşa tarafından Mabeyn-i Hümayun Başkitabet-i Celilesine takdim edilmiştir (BOA, Y. MTV, 136/34).

Mardin sancağı dâhilindeki Protestan mekteplerinin muallimleri Ermeni olup, Ermeni cemaatinin Protestan mezhebinden ve Amerikan tebaasından Mister adındaki şahsın idaresinde bulunan idadî derecesindeki yatılı ve gündüzlü Protestan mektebinden mezun olmuşlardır. Muallimlerin maaşları da aynı şahıs tarafından karşılanmıştır (BOA, Y. PRK. UM, 77/29).

1898 yılında mektebin talebe adedi 60 kız (MS, H. 1316: 1053), 1899'da 55 erkek (MS, H. 1317: 1191-1192) ve 1901'de 51 erkekten (MS, H. 1319: 612-613) ibarettir.

C. SÜRYANİ MEKTEPLERİNİN RUHSATA BAĞLANMASI, TEFTİŞİ VE MALİ KAYNAKLARI

İlk zamanlarda, ülkesinde açılan yabancı ve misyoner okulları ile azınlık okullarını çok fazla önemsemeyen ve denetlemeyen Osmanlı Devleti, 1890'lardan itibaren çeşitli sebeplerle sıkı bir denetim uygulamaya çalışmış ve ruhsat işine daha fazla önem vermeye başlamıştır. Bu çerçevede umum maarif müdürlerine gönderilen 20 Aralık 1892 tarihli yazıda; yabancı okulların resmi ruhsata bağlanması sebeplerinin ikmalî için Babıâli ile yabancı elçilikler arasında görüşme ve müzakerelerin devam ettiği belirtilmiştir. Ayrıca, bu görüşmeler kesin bir sonuca ulaşmaya kadar, söz konusu mekteplerden vaktiyle açılmış olanların mesul müdürleri ve kurucuları tarafından müracaat edildikçe usûlüne göre hemen ruhsatname verileceği; ancak Padişahın iradesi olmaksızın taşra yetkilileri tarafından, yeni yabancı okulların açılmasına kesinlikle ruhsat verilmeyeceği ifade edilmiştir (BOA, MF. MGM, 1892).

Vilayetlerdeki gayrimüslim mekteplerinin de ruhsata bağlanması çalışmaları hemen hemen aynı tarihlerde başlamıştır. Diyarbekir Vilayeti'nde, tespit edilebildiği kadarıyla ilk olarak 1892'de, Patrik Kaymakamı tarafından, Süryani Katoliklerin eskiden inşa ettikleri mekteplere ruhsat verilmesi talep edilmiştir (BOA, DH. MKT, 2001/18). Daha sonra, Diyarbekir Vilayeti Maarif

Müdürü Mehmed Ali Ayni, henüz ruhsatname almayan mektepleri ihtiva eden bir defter hazırlayarak, 3 Ağustos 1893/20 Muharrem 1311 tarihli arizayla Maarif Nezareti'ne takdim etmiştir. Söz konusu tarihten 25 Eylül 1893/14 Rebiyülevvel 1311 tarihine kadar 11 mektebe daha ruhsatname verildiği anlaşılmaktadır. Bu mekteplerin tamamı sıbyan ve ibtidaî derecesinde olup, 4'ü Protestan, 1'i Ermeni, 2'si Süryani Katolik'i, 3'ü Ermeni Katolik'i ve 1'i Süryani Kadim milletine aittir (BOA, MF. MGM, 1893).

Vilayet dâhilinde, 4 Ekim 1893 (23 Rebiyülevvel 1311) tarihine kadar ruhsatname verilen gayrimüslim mekteplerinin sayısı 30'u bulmuştur. Maârif müdürüne göre, şimdilik ruhsatsız kalan mekteplerin çoğu nahiyelerde bulunan sıradan ve önemsiz bir takım sıbyan mektepleri olup, bunlar da muallimleri çağırılmak suretiyle en kısa zamanda ruhsata bağlanacaktır (BOA, MF. MGM, 1893). Ancak, vilayette sadece Keldani ve Süryanilere ait mektep sayısının bu yıllarda 50 olduğu düşünülürse, daha ruhsat verilmesi gereken birçok okul olduğu söylenebilir.

Maarif Müdürü Mehmed Ali Bey'e göre, bu ruhsat işinin süratle sonuçlanmamasının en büyük sebebi, birçoğu vilayetin bağlı bölgelerinde bulunan mektep muallimlerinin vilayet merkezine getirilmesindeki zorluktur. Yoksa mahalli hükümet veya maârif komisyonları resmi ruhsat verebilselerdi, şimdiye kadar ruhsatsız hiçbir okul kalmazdı (BOA, MF. MGM, 1893).

Maarif Müdürü Mehmed Ali Bey'in görev yaptığı yılları da içine alan Vali Sırrı Paşa zamanında (1890-1895), Diyarbekir merkezi ile bağlı bölgelerde bulunan gayrimüslim mekteplerinden toplam 42 tanesine ruhsatname ve 68 öğretmene de şahadetname verilmiştir (DVS, H. 1312: 168).

İnşa edildikleri yerin ve arazinin konumu ile sair açılardan sıkıntılı olmayan gayrimüslim mekteplerine ruhsat verilmesi işi hızla sonuçlanırken, problemlili olan mekteplerin ruhsat alma süreci daha uzun yıllara yayılmıştır. Özellikle Süryani Katolikler tarafından açılan kurumlarda bu durum daha çok göze çarpmaktadır. Mesela Suriye, Musul, Halep, Mamuretülaziz ve Diyarbekir vilayetleri ile Deyr-i zor sancağında Süryani Katoliklerce daha önce ruhsatsız olarak inşa edilmiş ve açılmış olan mabed ve mektepler için ruhsat verilmesi patrik kaymakamı tarafından 1892'lerde talep edildiği halde, bu süreç 1896'lara kadar devam etmiştir. Çünkü söz konusu talep, Dâhiliye Nezareti'nin 14 Eylül 1892/21 Safer 1310 (BOA, DH. MKT, 2001/18) ve 27 Ağustos 1894/24 Safer 1312 (BOA, DH. MKT, 276/14) tarihli iki tezkiresiyle Şura-yi Devlet'e havale edilmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda, ruhsata bağlanmak istenilen mabed ve mekteplerin tesis tarihlerinin, inşa edildikleri arazinin kanuni tasarrufat çeşitlerinden hangisine tabi olduğunun, işgal ettikleri arazi miktarıyla genişlik derecesinin, yüksekliklerinin ve sair durumlarının nasıl olduğunun ve sürekli mahzurlarının olup olmadığının söz konusu vilayetlere sorulması istenmiştir. Vilayetlerden gelen cevabi yazılarda; Mamuretülaziz Vilayeti ile Zor sancağı dâhilindeki mabed ve mekteplerin ruhsata bağlanmasında herhangi bir mahzur olmadığı, ancak Halep ve Diyarbekir vilayetlerindeki söz konusu kurumlardan bazılarının cami ve mescid gibi mukaddes İslam mekânlarına ve bir kısmının ise vakıf arazisine

taalluk ve münasebeti olduğu anlaşılması üzerine bu kez Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nden görüş istenmiştir. Nezaret'in 28 Mart 1896/13 Şevval 1313 tarihli cevabından, Halep'teki bazı kurumlarda sıkıntıların olduğu, ancak Diyarbekir'de herhangi bir sıkıntıdan bahsedilmediği anlaşılmaktadır (BOA, BEO, 779/58355).

Bahsi geçen vilayetlerden ve Evkaf Nezareti'nden gelen bilgileri dikkate alan Şura-yi Devlet Dâhiliye Dairesi'ne göre; sözü edilen Süryani Katolik mabed ve mekteblerinin çoğu eskiden beri mevcut olduğu cihetle bunlara ruhsat verilmemesinin münasip olmayacağı, bu kurumların bir kısmının İslami mekânlarla yakınlığı varsa da bazılarının bekasında mahzur olmadığı anlaşıldığından, yeni baştan inşa ediliyorlarmış gibi bir ruhsat alma süreci takip edilmelidir. Fakat söz konusu kurumların, mukaddes İslami mekânlarla yakınlık ve uzaklıklarını belirten başka başka resim ve haritaların düzenlenerek usulüne göre mahalli hükümetlere verilmesinin gerekliliği patrik kaymakamlığına bildirilmelidir. Ayrıca, her bir mabed ve mekteb hakkında gerekli araştırma ve inceleme yapılarak, hangilerinin açılışında mevki açısından mahzur olup, hangilerinin resmi ruhsata bağlanmasında beis olmayacağına sebepleriyle izah edilerek mazbatayla Babiâli'ye bildirilmesi hususu da Halep, Diyarbekir, Mamuretülaziz ve Musul vilayetleri ile Zor sancağına iletilmelidir (BOA, BEO, 1896).

Görüldüğü gibi, Osmanlı Devleti, eskiden açılmış gayrimüslim mekteplerine bile ruhsat verirken gayet titiz davranmakta ve mahalli idarecileri de özellikle İslami mekânların zarar görmemesi gibi hususlarda uyarmaktadır.

Diyarbekir Maarif Müdürlüğü'nün 16 Şubat 1898/4 Şubat 1313 tarihli yazısından anlaşıldığına göre, 1898 yılı başlarına gelindiğinde, vilayet dâhilinde, Süryani Kadim Cemaati okullarının dışında, ruhsatsız gayrimüslim mektebi kalmamıştır. Çünkü maarif müdürlüğünün hazırladığı ve ruhsatsız mektepleri içeren defterde yer alan 43 mektebin tamamının Süryani Kadim Cemaatine ait olduğu ilgili defterde kayıtlıdır. Sözü edilen cemaate ait mektepler için her tarafta ruhsat alındığı halde, Diyarbekir'de müracaat etmemeleri veyahut ruhsat vermek için davet olunmamaları, Mekatib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettişliği tarafından dikkate değer bulunmuştur. Bu nedenle, söz konusu mekteplerin en seri ve acil bir zamanda ruhsata bağlanarak defterinin gönderilmesi ve neticesinin bildirilmesi lüzumunun kesin olarak Diyarbekir Maarif Müdürlüğüne emredilmesi kararlaştırılmıştır. Nitekim bu emir, 24 Nisan 1898/2 Zilhicce 1315 tarihli yazıyla Diyarbekir'e iletilmiştir (BOA, MF. MKT, 393/53). Ancak söz konusu emrin gereğinin yapıp yapılmadığı konusunda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Vilayet dâhilindeki gayrimüslim mektepleri her yıl belirli zamanlarda teftiş edilmiştir. Mesela, 1898 (R.1313) yılı teftişinin, yılın son ayı olan Şubat'ta yapıldığı ve teftiş hakkında Maârif Nezareti'ne bilgi verildiği görülmektedir (BOA, MF. MGM, 1898).

Vilayat-ı Sitte dâhilinde rüşdiye derecesinde bulunan gayrimüslim mekteplerine, Osmanlıca öğretmek için muallimler tayin edilerek, maaşlarının her vilayetin maârif tahsisatından verilmesi, irade-i seniyye gereği olarak,

Maarif Nezareti'nin 16 Mayıs 1896/4 Mayıs 1312 tarihli tezkiresiyle vilayet maarif müdürlüklerine bildirilmiştir. Bu sayede, söz konusu mekteplerde Müslüman birer muallim bulundurulacak, bu mekteplerin teftişi kolaylaşacaktır (BOA, DH. TMİK. S, 2/103). Bu emir doğrultusunda, Diyarbakir'de bulunan Keldani ve Süryani mekteplerine aylık 120 kuruş maaşla birer Lisan-ı Osmanî muallimi tayin edilmiştir (BOA, MF. MGM, 8/29).

Gayrimüslim hususi mekteplerinin "Lisan-ı Osmanî Muallimlikleri" maaşı, 1913 (R.1329) mali yılı sonuna kadar umumi bütçeden karşılanmıştır. Ancak, söz konusu maaşın, bu tarihten itibaren vilayet hususi bütçesinden karşılanması kararlaştırılmıştır. Bunun üzerine, Diyarbakir Maârif Müdürlüğü ve Vilayet Encümeni, 1914 (R.1330) mali yılı Lisan-ı Osmanî Muallimleri maaşının, vilayet dâhilinde bulunan diğer mekteplerin muallim maaşlarından bu yılın sonuna kadar tasarruf edilecek meblağdan karşılanmasını teklif etmişlerdir (BOA, DH. UMVM, 1914). Bu teklif, 6 Eylül 1914/15 Şevval 1332 tarihli iradeyle kabul edilerek, 1914 mali yılı vilayet hususi bütçesinin maarif kısmının çeşitli fasıl ve maddelerinden 24.000 kuruşun indirilmesine ve "Mekâtib-i Hususiye Lisan-ı Osmanî Muallimlikleri Maşatı" adıyla yeniden açılacak ikinci maddeye nakledilmesine müsaade edilmiştir (BOA, DH. UMVM, 21/18).

Bazı vilayetlerde bulunan gayrimüslim mekteplerinin gelirleri masraflarına kifayet etmemiştir. Bu nedenle, sözü edilen mekteplerin yararına, bu mekteplerin bulunduğu kasaba ve köy ahalisinden sanat ve ticaretle uğraşan bazı kişi ve cemiyetler tarafından İstanbul'da tiyatro, balo ve piyango tertipleme gibi vesilelere öteden beri teşebbüs olunmuştur (BOA, MF. MGM, 2/34). Ancak, söz konusu mekteplerin varlığı ve talebe adedi, yıllık gelir miktarı, gelir ve gider arasında bir denge olup olmadığı, yardıma ihtiyacı olup olmadığı, bu cemiyetler tarafından yapılan etkinlikler vasıtasıyla toplanan meblağın yerine sarf edilip edilmediği ve bu konuda bir suiistimal olup olmadığı bilinmemektedir. Bu durum, tereddüt ve şüphelere yol açtığından bu gibi mekteplerin müdür ve kurucuları ile kilise cemiyeti, öncelikle buldukları köy ve kasaba veya memleketin maârif komisyon ve müdürlerine müracaatla meşru maksatlarına dair mahalli hükümetlerinden mazbata almaları ve Maarif Nezareti'ne göndermeleri gerekli görülmüştür. Aksi takdirde istekleri kabul edilmeyecektir (BOA, MF. MGM, 1893; MF. MGM, 1892). Ayrıca, resmi ruhsatname almayan mektepler için bu tür etkinliklerin düzenlenmesine izin verilmeyecektir (BOA, MF. MGM, 1892).

Osmanlı Devleti de zaman zaman bu okullara maddi yardımda bulunmuştur. Mesela, Bitlis, Mamuretülaziz ve Diyarbakir vilayetleri ile bağlı bölgelerin ahalisinden olan Süryaniler de Ermeniler arasında göçe tabi tutuldukları için Patrikhane ve Manastırlarının geliri tamamen kesilmiştir. Bu nedenle, daha önce hükümetçe nakden yapıldığı oranda yeni bir yardımın yapılması, Süryani Patrikliği'nin Dersaadet Vekâleti'nden talep edilmiştir. Bu talebi değerlendiren Meclis-i Vükelâ, sözü edilen müesseseler ile mekteplerin ihtiyaçlarının karşılanması için Dâhiliye Nezareti'nin örtülü ödeneğinden

2.000 lira verilmesini 10 Şubat 1919/9 Cemaziyülevvel 1337 tarihli kararla kabul etmiştir (BOA, MV, 214/67).

SONUÇ

Yukarıda da ifade edildiği gibi, Osmanlı Devleti'nde Süryani eğitim kurumlarının bulunduğu yerlerden biri de Diyarbekir Vilayeti'dir. Bu kurumlar, Diyarbekir bölgesinde hem İslamiyet öncesinde ve hem de İslamiyet'in kabulünden sonra aktif olarak eğitim faaliyetlerini sürdürmüş; zaman içerisinde mevcut mekteplere yenileri eklenmiştir. Özellikle, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Süryani-Keldani okullarının sayısında artış görülmüştür. Mesela, 1870 yılı başında Diyarbekir'de 1 Keldani ve 1 Süryani mektebi mevcuttur. 1890'lı yıllara gelindiğinde ise Diyarbekir sancağında 3 erkek ve 1 kız Keldani ile 3 erkek ve 1 kız Süryani mektebi; Mardin Sancağında 22 erkek Keldani ile 19 erkek Süryani mektebi; Ergani sancağında 1 erkek Süryani mektebi vardır. Bu okullardan rüşdiye derecesinde olan Diyarbekir Süryani Kadim Mektebi ve Rüşdi-i Vatan Keldani Mektebi ile ibtidai derecesinde olan Diyarbekir Süryani Katolik Mektebi hakkında daha detaylı bilgiler tespit edilmiştir.

Ayrıca, Diyarbekir Vilayeti dâhilinde, Amerikan himayesinde olup, Süryani çocuklarının da devam ettiği çok sayıda Protestan mektebi açılmıştır. 1907 yılı başında sayıları 19'u bulan Protestan mekteplerinin 14'ü ruhsata bağlı iken, 5'i ruhsatsızdır. 1'i rüşdiye derecesinde ve 18'i ibtidai derecesinde ve karma olan bu mekteplerden Diyarbekir Protestan Rüşdiye Mektebi, Diyarbekir Protestan İbtidai Mektebi, Silvan Protestan Mektebi, Siverek Protestan Mektebi ve Mardin Protestan Mektebi hakkında ayrıntılı bilgiler elde edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin, birçok vilayette olduğu gibi, Diyarbekir Vilayeti'nde de Süryani mekteplerinin açılışını ilk zamanlarda hukuki olarak herhangi bir şarta bağlamadığı ve teftiş etmediği tespit edilmiştir. Ancak, Tanzimat Fermanı'nın ilanından itibaren devletin bütün kurumlarında başlayan kanunlaştırma hareketi çerçevesinde, Osmanlı Devleti, özellikle 19.yüzyılın son çeyreğinde, Müslüman okullarında olduğu gibi, gayrimüslim okullarının açılışını da belirli kurallara bağlamak istemiştir. Bu çerçevede, hem eski ve hem de yeni açılmış Süryani okullarının resmi ruhsata bağlanması ve teftiş edilmesi çalışmalarına ağırlık verilmiştir.

Bu denetim politikası doğrultusunda, bir taraftan müfettişler görevlendirilirken, diğer taraftan Süryani ve Keldani okullarına birer Osmanlıca muallimi atanarak, talebelerin Türkçeyi öğrenmeleri sağlandığı gibi, bu Müslüman muallimler vasıtasıyla söz konusu mekteplerin teftişi de daha kolay olmuştur.

Ruhsat verme, teftiş etme ve bu okullara bir nevi hukuki bir boyut kazandırma çalışmaları devam ederken okulların açılışına engel olunmamış; aksine okulların yararına tiyatro, balo ve piyango tertiplenmesine müsaade edilerek yeni maddi imkânlar bulmalarına fırsat verilmiş ve hatta zaman zaman devletçe desteklenmiştir.

KAYNAKÇA

- Atalay, T. (2005). "İlk Dönem Süryani Din Eğitimine Giriş", *Süryaniler ve Süryanilik II* (Haz: Ahmed Taşğın, Eyüp Tanrıverdi, Canan Seyfeli), Ankara.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ayniyat Defteri (BOA, Ayn. D.), No: 887.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Ali Evrak Odası (BOA, BEO), Yıl: 1896.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye İdare (BOA, DH. İD), Yıl: 1911.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Mektubi (BOA, DH. MKT).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Tesri'-i Muamelat Komisyonu (BOA, DH. TMİK. S).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Umum Vilayat Müdüriyeti (BOA, DH. UMVM), Yıl: 1914.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Mektubi (BOA, MF. MKT), Yıl: 1908.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vükela (BOA, MV), Yıl: 1907.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mekatib-i Gayrimüslime (BOA, MF. MGM), Yıl: 1892, 1893, 1898.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mektubi Mühimme (BOA, A. MKT. MHM).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Şura-yi Devlet (BOA, ŞD. Def.).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Mütenevvi (BOA, Y. MTV).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Maarif (BOA, Y. PRK. MF), Yıl: 1907.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Umum (BOA, Y. PRK. UM), Yıl: 1905.
- Beysanoğlu, Ş. (1996). *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, Cilt.1, Ankara.
- Beysanoğlu, Ş. (2003). *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi*, Cilt. 1, Ankara.
- Cuinet, V. (1890-1894). *La Turquie d'Asie*, I-IV, Paris.
- Çıkkı, M.F. (2004). *Naum Faik ve Süryani Rönesansı* (Haz: Mehmed Şimşek), İstanbul.
- Danacıoğlu, E. (1999). "Diyarbakır'da Amerikan Misyonerleri", *Müze Şehir Diyarbakır*, İstanbul.
- Diyarbakır Gazetesi (DG), Yıl: 1870, 1901, 1894-1900.
- Diyarbakır Vilayet Salnameleri (DVS), Yıl: H. 1287, 1312, 1321, 1323.
- Doru, N. (2005). "Süryanilerde Felsefe Akademileri", *Süryaniler ve Süryanilik II* (Haz: Ahmed Taşğın, Eyüp Tanrıverdi, Canan Seyfeli), Ankara.
- Karaman, O. (1995). *Hatunoğlu Kurt İsmail Hakkı Paşa'nın Diyarbakır Valiliği (1869-1875)*, (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum.
- Maarif Salnameleri, Yıl: H. 1316, 1317, 1319, 1321.
- Özcoşar, İ. (2005). "Süryani Kiliselerinde Eğitim", *Süryaniler ve Süryanilik II* (Haz: Ahmed Taşğın, Eyüp Tanrıverdi, Canan Seyfeli), Ankara.
- Palalı, İ. (1999). *XXIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Diyarbakır (Vilayet Salnameleri ve Mahalli Kaynaklara Göre)(1869-1905)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Malatya.
- Şimşek, M. (2006). *Amid'den Diyarbakır'e Eğitim Tarihi I*, İstanbul.